

Розвиток невротичного характеру молоді – сумний наслідок аморального впливу сучасної вітчизняної культури

Соціально-психологічна ситуація суспільної нестабільності задає полімодальність життєвих орієнтирів, що загострює проблему характерологічного розвитку особистості в юнацькому віці. У сучасному суспільстві під впливом деструктивних стресових, кризово-економічних і соціально-психологічних факторів різко збільшується відсоток осіб, що страждають на нервово-психічні розлади (неврози, психосоматичні захворювання, розлади поведінки й адаптації та ін.). Як слушно зазначає Д.О. Авдєєв, сучасне суспільство є психологічно деструктивним і духовно хворим, тому наші сучасники в переважній своїй більшості перебувають у стані хронічного психічного дискомфорту [1]. Депресія, втрата самовладання, слабовілля – саме ці деструктивно-особистісні стани спричиняють безліч сварок, конфліктів, сімейних негараздів. Психологічні проблеми є лише сумним наслідком невротичного розвитку особистості, який в останні десятиліття набув характер «невротичної епідемії». Сьогодні по даним Всесвітньої організації охорони здоров'я близько 10 % населення індустріально розвинених країн хворі неврозами, а за останні 65 років їх кількість збільшилась у 24 рази. Це тільки враховані дані, які можна розглядати як вершину айсберга. Жертвами невротичної депресії стають не тільки люди похилого віку, а, нажаль, й молодь. Юнацький вік є сензитивним щодо морального самовизначення особистості, оскільки саме тоді закладаються основи, на яких будуватиметься моральний стрижень людини в її подальшому житті. В сучасних умовах загального зниження моральності в суспільстві юнаки та дівчата змушені шукати адекватні форми взаємодії з навколишнім світом з метою адаптації до соціуму. Але пристосування до морально-патогенних умов вітчизняної масової культури викликає особистісні девіації, які детермінують різні форми патохарактерологічного розвитку особистості. Проте парадокс у тім і полягає, що особливості невротичного характеру не тільки не сприяють конструктивній комунікації людини з оточуючими, але навпаки, створюють додаткові психологічні

проблеми, які ще більш стимулюють невротизацію особистості. Таким чином, «порочне коло» замикається.

Сучасна культура характеризується дифузністю ціннісних орієнтирів унаслідок неструктурованості різноманітних типів субкультур, відсутністю чітких моральних зразків у суспільстві; гедоністично-прагматичною спрямованістю, індиферентністю стосовно духовно-морального смислового виміру буття; наявністю деструктивного впливу реклами, що сприяє навіюванню нездорових стереотипів (алкоголізації, легалізації сексуальних девіацій тощо) і закладає основи для формування чинників самознищувальної поведінки людини. У зв'язку з низьким рівнем моральної просвіти, серед молоді відбувається втрата ціннісно-моральних орієнтирів, що є причиною багатьох проблем психічного розвитку молодих людей. Порушення традиційної ціннісної ієрархії викликає розвиток особистісних дисгармоній. Наслідком витіснення духовних цінностей прагматичними є нездатність людини до побудови глибинних взаємостосунків, оскільки з прагматичної позиції інша людина сприймається як конкурент або засіб досягнення власної мети. Гедоністична спрямованість також є «глухим кутом розвитку особистості», оскільки гедонізм стає єдиним джерелом глибоких вражень індивіда, за яких він відчуває себе соціально повноцінним. Проте, порушення значимих стосунків людини є головним чинником невротичного розвитку особистості. Зневіра, безрадісність властиві багатьом нашим сучасникам, незважаючи на відносну успішність їх зовнішньої життєдіяльності.

Цим обумовлена *актуальність* вивчення закономірностей формування характерологічних девіацій та своєчасного попередження розвитку навротичного характеру сучасних юнаків та дівчат. Актуалізація вищих потреб особистості у пошуках сенсу життя та духовно-моральна самоактуалізація визначає здоровий розвиток особистості в юнацькому віці. *Метою* статті є теоретичний аналіз психологічних чинників розвитку невротичного характеру особистості.

Формування характеру в юнацькому віці може відбуватися як конструктивним шляхом, спрямованим на розвиток гармонійної особистості, так і деструктивним, спрямованим на формування хартерологічних дисгармоній. Розгляд проблеми

виникнення характерологічних девіацій доцільно розпочати з визначення психологічних категорій: «патохарактерологічний розвиток» й «невротичний характер» особистості.

Уже з давніх часів ученими описувалися різні варіанти дисгармонії стійких характерологічних рис, що визначають стиль життя й способи відносин людини до себе й до інших людей. Цілеспрямоване вивчення дисгармонійних характерів почалося з кінця XVIII в. Французькі дослідники Ф. Пінель і Б. Раш описують людей зі зміненим, викривленим характером. Англійська традиція представлена ім'ям Дж. Причарда, який описав феномен "Морального божевілля". Диференціація дисгармонійних характерів визначається, головним чином, соціальними й поведінковими критеріями. Аномалії особистості оцінюють із соціально-психологічних позицій за допомогою таких понять як асоціальність, агресивність, відсутність почуття провини і т.п. У відповідності з поглядами Дж. Причарда, в основі аномалій характеру полягає незасвоєння людиною моральних принципів, втрата або значне зниження самоконтролю, унаслідок чого індивідуум виявляє нездатність до благопристойного способу життя [15].

Виходячи з цього, ми висуваємо гіпотезу: психологічним механізмом розвитку дисгармоній характеру є порушення духовно-моральної саморегуляції особистості.

Найбільш повно питання про патологію характеру вивчалось в Росії (С.А. Суханов, Е.К. Краснушкін, В.М. Мясищев) і в Німеччині (Е. Кречмер, Курт Шнайдер, Карл Леонгард) [10, 11, 19]. В англійських країнах ці дослідження розвивали Б. Карпмен, Д. Гендерсон, К. Маккорд, Х. Клекли й ін.

У Росії вивчення основних форм особистісних характерологічних дисгармоній почалося після судової реформи 1864 р. У судово-психіатричній експертизі був застосований термін "*психопатія*" для характеристики патології характеру, що впливає на поведінку та вчинки людини при відсутності грубих психічних порушень. Психопатія як аномалія характеру проявляється дисгармонією усієї структури особистості. Ознаками психопатії виступають: тотальна зміна особистості, відносна стабільність патологічних рис характеру, а також виразність цих рис до ступеня, що порушує соціальну адаптацію [1]. Психопатія є підставою попереднього й одночасно

результатом наступного патохарактерологічного розвитку й супроводжується девіаціями моральної, емоційної й вольової сфер особистості [16]. Дисгармонійність, неврівноваженість психопатичної особистості визначає особливості психічної діяльності людини, інтелект при цьому істотно не ушкоджується [9].

У різних класифікаціях можна зустріти наступні різновиди типів психопатій: диваки, фантасти, брехуни, емоційно байдужі, дратівливі, депресивні, збудливі, істеричні, реактивно-лабільні та ін. Одним з перших типи психопатій описав П.Б. Ганнушкін. Він наводить опис «антисоціальних психопатів», «патологічних брехунів» й ін., які визначає на підставі соціально-поведінкових характеристик. О.В. Кебріков, розвиваючи ідею П.Б. Ганнушкіна, уводить поняття «патохарактерологічний розвиток», проте несподівана кончина не дозволила йому довести до кінця розробку своєї концепції.

Вчені виділяють декілька рівнів патохарактерологічних змін особистості: від *невротичних* (поверхневий рівень) – пов'язаних із психологічними факторами: стресами, психотравмами, дефектами виховання до *психотичних* (глибокий рівень) – пов'язаних з генетичними порушеннями. Д.Є. Мелехов відзначає, що при патохарактерологічному розвитку особистість проходить ряд рівнів – від дисгармонії, декоординації її структурних частин до їхнього розпаду, дезінтеграції, деградації особистості [8, с. 30].

Розглянемо психологічні фактори патохарактерологічного розвитку. На думку Г.В. Морозова, патохарактерологічний розвиток являє собою становлення *незрілої особистості* під впливом хронічних патогенних впливів негативних соціально-психологічних факторів (неправильного виховання, тривалих психотравмуючих ситуацій) [9]. П.Б. Ганнушкін вважає, що при психопатіях, мають місце «закріпленні функціональні викривлення», які на думку О.В. Кебрікова, можуть бути як вродженими, так і надбаними (виникнути й закріпитися протягом життя). Сьогодні у психології існує три основні напрямки вивчення чинників розладів характеру особистості [16]:

1. Наслідувана (вроджена) характерологічна патологія з дитинства, подібності характерологічних особливостей дітей і батьків.

2. Неприятливі умови мікросоціального середовища (жорстокі умови виховання, втрата батьків, виховання в неповній родині або з батьками, що не приділяють дітям уваги, алкоголіками, асоціальними індивідами). А. Ворошилов говорить про те, що невротична особистість розвивається тоді, коли дитяча психіка запам'ятовує жахи з життя своїх батьків: пияцтво, бійки, лайки, відсутність моральних принципів, коли діти тривалий час перебувають в атмосфері суворої байдужості [3]. Тому навіть у зовні благополучних родинах з високим рівнем матеріального стану при відсутності доброти й любові зростає кількість дітей з дефектами характеру.
3. Компромісна точка зору, згідно з якою мають місце обидва чинники розладів характеру (це було доказано ще О.В. Кебріковим: ядерна (глибинна) і крайова (поведінкова) психопатія).

Отже, патохарактерологічний розвиток – це психогенне деструктивне формування характеру, пов'язане з неправильним вихованням і психотравмами, що призводить до набуття характерологічних дисгармоній особистості [17].

На думку В.В. Ковальова, існує два основні психогенні механізми патохарактерологічного розвитку: *закріплення* деструктивних особистісних реакцій (протесту, відмови, імітації), що виникли унаслідок психотравмуючого впливу, і *пряме стимулювання* неправильним вихованням деструктивних рис (збудливості, нестриманості, тривожності). Наприклад, розвитку невротичних рис істероїдної особистості (егоцентризму, вибуховості) сприяє обстановка обожнювання, виконання всіх бажань і примх дитини. Надмірна опіка сприяє розвитку підвищеної боязкості, уразливості. У процесі закріплення відхилень характеру складається їх певне сполучення, яке умовно можна назвати «патохарактерологічним синдромом» [5].

За переконанням А.Є. Лічко, основою патохарактерологічного розвитку є *акцентуація* характеру, яка являє собою надмірну виразність певних хартерологічних рис [7]. За певних обставин акцентуації можуть трансформуватися в психопатію, що створює психологічну передумову переходу до невротичного або психотичного розвитку особистості. Слід зазначити, що невротичний характер (як окремий випадок патохарактерологічного розвитку особистості) може формуватися

як на основі психопатії, так і без неї (як реакція особистості на психотравмуючі впливи стрессогенних та деструктивно-виховних факторів). На відміну від неврозів, пов'язаних з емоційно значущими переживаннями, психопатія досить стабільна і є *більш глибокою психічною патологією*. Зазвичай, у деякі періоди життя поведінка психопатичної особистості може частково або повністю декомпенсуватися, але загальна психопатична основа характеру зберігається.

П. Б. Ганнушкін визначає наступні типи психопатичних особистостей: *циклоїди, астеники, істероїди, нестійкі, шизоїди, параноїки, епілептоїди, антисоціальні й конституційно дурні*. Аналізуючи зміст характеру при різних типах психопатії, ми звернули увагу, що поряд з типами, виділеними на підставі психологічних особливостей (нестійкі, астеничні, істероїдні), які при тривалому впливові стресфакторів розвиваються шляхом невротизації, у класифікації П.Б. Ганнушкіна є групи конституціональних психопатій (шизоїди, циклоїди, епілептоїди, параноїки й ін.), що при подальшому патохарактерологічному розвитку призводять до певного типу психозів (наприклад, посилення шизоїдних рис може «дорозвитися» до граничного стану між психічним здоров'ям і шизофренією) [2].

Тому насмілимося припустити, що усі типи психопатій, як особистісних дисгармоній, можуть бути умовно поділені на дві групи, які створюють психологічні передумови розвитку або невротичного, або психотичного характеру особистості. Незважаючи на те, що психопатична особистість як в одному випадку, так і в іншому характеризується поведінковими порушеннями, зниженням соціально-етичного рівня, наявністю виражених дефектів моральної та емоційно-вольової сфер, проте між ними є принципова відмінність. А саме: у випадку передумови невротичного розвитку (умовно позначимо терміном «*невротичний характер*») ми маємо справу з девіаціями переважно *емоційної й вольової* сфер при незначних девіаціях духовно-моральної сфери особистості, а при конституціональних психопатіях (умовно назвемо «*психопатичний характер*») значно страждає, насамперед, духовно-моральна сфера, а емоційно-вольова залишається досить розвиненою і разом з креативно-інтелектуальною сферою виконує функцію психологічної декомпенсації. Ми вважаємо, що ці порушення особистості первинні, а всі інші особливості психіки

пов'язані з моральними, емоційними й вольовими порушеннями. Недарма Р. Міллер висунув диференційно-діагностичну ознаку між неврозом і психопатією саме за моральним критерієм: «якщо у хворого є совість і почуття провини, то це – невроз, а у психопата немає а ні совісті, а ні почуття провини, у найкращому разі – тільки почуття незручності від тих або інших проявів власного психопатичного характеру» [8, с. 36].

Курт Шнайдер пов'язує категорію «психопатія» з поняттям «страждання», оскільки від дисгармонії свого характеру страждає як сама людина, так і оточуючі психопатичного індивіда люди (унаслідок аморального відношення до них) [19]. Психічні страждання властиві й невротичній особистості унаслідок її підвищеної вразливості, тривожності, нервово-психічної нестійкості. Дисгармонійність рис характеру приводить до того, що змінюється вся структура психічної діяльності людини. У виборі своїх учинків вона керується не реалістичними мотивами, а істотно зміненими мотивами *психопатичної самоактуалізації*, якимись є: егоцентризм, непомірне прагнення до визнання, тенденція до домінування й володарювання, завищена самооцінка, упертість, уразливість, нетерпимість, схильність до пошуків приводів для вибухів афективної напруги. Ці мотиви є відмітними рисами патохарактерологічної особистості. Переоцінка своїх реальних можливостей веде до того, що людина ставить собі завдання, які відповідають ілюзорній самооцінці, що перевищує можливості особистості. Найважливіший мотиваційний механізм – це прагнення до маніпулювання навколишніми й контролю над ними. Люди з оточення розглядаються лише як засоби досягнення цілей [16].

Згодом термін "психопатія" втратив свій клінічний зміст і перетворився в образливе прізвисько. Тому Курт Шнайдер запропонував знайти йому належну заміну. Новий термін був запропонований в Американській класифікації психічних захворювань DSM-III як "Розлад особистості", яке розуміється як «якісні порушення в соціальних взаємодіях і стереотипах спілкування, що проявляються при функціонуванні індивідуума у будь-якій ситуації» [6, с. 116].

Отже, деструктивний розвиток характеру має наступні *рівні* або ступені особистісних дисгармоній: *акцентуація* характеру, *невротичний* характер,

психосоматичні відхилення, *психопатичний характер* (розлад особистості на основі конституціональних психопатій), *граничні* стани й *психотизація* (психоз являє собою глибокий розлад психіки, що проявляється у неадекватності сприйняття, патологічній зміні поведінки й відносин людини до світу). Іншими словами, невротична особистість має неглибокі викривлення у своїй структурі, психопатична характеризується наявністю глибоких викривлень, а психотична – частковим або повним розпадом особистості.

Часто до психолога звертаються клієнти, які мають невротичний характер і пов'язані з ним психологічні проблеми. Категорія «невротичний характер» зародилася в руслі психоаналізу й розглядалася у зв'язку із втратою людиною внутрішньої психічної рівноваги. У сучасній психотерапії невротичний характер розглядається як наслідок порушення значимих життєвих відносин особистості [10].

Невротичний характер має такі прояви: втрата психологічного спокою (людина, зберігаючи ясну самокритику, тяготиться своїм станом, але нічого не може з цим зробити). Люди з невротичним характером примхливі, емоційно нестабільні, нещасливі, схильні до тривожності, страхів. До емоційних розладів належать нестійкість настрою, підвищена дратівливість, зайва чутливість, вразливість. У складних ситуаціях у них виникають бурхливі емоційні спалахи, які змінюються депресією. Порушення вольової сфери проявляються слабовіллям, неорганізованістю. Стиль мислення носить характер безкомпромісності, в оцінках – виражена категоричність [1].

Різні дослідники (З. Фрейд, К. Хорні, В. Франкл, Е. Фромм, А. Маслоу, В.Д. Менделевич) виділяють низку психологічних чинників невротичного розвитку особистості: звичка до неадаптивної поведінки, витіснення в несвідоме внутрішнього конфлікту, безкомпромісність установок, догматичний склад мислення, невміння прогнозувати конфлікт і готуватися до нього, невірні стереотипи поведінки, незадоволеність потреб у самоактуалізації, у знаходженні сенсу свого життя [12, 18]. Поступово в психоаналізі з'явилося розмежування між поняттями “симптоматичний невроз” і “*невроз характеру*”, який і є показником саме особистісної дисгармонії.

М.П. Папуш, уводить два основні критерії для диференціації *рис невротичного*

характеру від невротичних *симптомів*: це системність та еґо-синтонність [14].

- 1) системність – це *система* невротичних симптомів, у якій кожен симптом пов'язаний з іншими, підтримує їх, всі симптоми становлять єдине ціле (невротичний характер).
- 2) еґо-синтонність означає, що людина *приймає* риси свого невротичного характеру, «згодна» з ними, ставиться до них поблажливо. У випадку невротичних симптомів, вона не приймає їх у свою особистість і ставиться до них критично.

Таким чином, невротичний характер – це система невротичних симптомів, прийнятих людиною як характерологічні риси власної особистості.

Для К. Хорні переконання, що характер є основою для розвитку неврозу, є аксіомою. Вона вважає, що невротичні риси характеру формуються з дитинства у зв'язку з "базальною тривожністю" і служать для її компенсації. К. Хорні розглядає роль суперництва й тривоги як чинники розвитку невротичних рис і визначає низку невротичних потреб людини: у любові й прихильності, невротичному почутті провини й страждання тощо. На нашу думку, всі ці потреби є нормальними, природними, якщо проявляються адекватно ситуації й у розумних межах. Невротична особистість відрізняється неадекватністю сили даних потреб, що обумовлює непослідовність і неурівноваженість її поведінки. К. Хорні вважає, що базисні риси невротичних характерів обумовлені труднощами соціалізації людини й асиміляції її в культурному середовищі. На її думку, невротичність характеру полягає в тім, чи збігається образ життя особистості із загально прийнятими соціальними зразками поведінки [18].

Говорячи про причинно-наслідкову закономірність між невротичним характером і порушенням соціалізації, ми повертаємося до ідеї «порочного кола»: деструктивно-соціальні фактори сприяють розвитку невротичного характеру, що порушує соціалізацію особистості і стає чинником подальшого поглиблення невротизації.

М.П. Папуш вважає, що невротичний характер перебуває на поверхні особистості (це своєрідна «периферія особистості» за допомогою якої людина взаємодіє з оточуючим світом). Майже всі люди наближені один до одного своїми невротичними характерами. Тому міжособистісні стосунки являють собою взаємодії

невротичних характерів, які пом'якшені соціальними нормами, установками, дисципліною. Деяка частина взаємодій соціально контролюється, і тільки в області близьких міжособистісних відносин людина проявляє себе «справжньою невротичною особистістю». Вона, як правило, не рефлексує своїх невротичних рис характеру, тому її відносини із соціумом відрізняються вираженою дисгармонійністю (егоцентризмом, непослідовністю, імпульсивністю). Наявність невротичного характеру протистоїть бажанню особистості розвиватися, працювати над собою [14].

Г.І. Гурджієв називає невротичний характер терміном «*викривлена особистість*» [4]. Формування невротичного характеру він представляє наступною схемою. Людина, як система позитивних задатків, має потребу в опосередкуванні для того, щоб взаємодіяти з культурно-соціальним середовищем. Такою опосередкованою системою є виховання – уведення дитини в контекст культури, що дозволяє їй адекватно поводитися в різних ситуаціях. Виховання може бути двох видів. В одному випадку соціокультурні норми конструктивно підтримують моральні задатки дитини (при правильному розвитку особистість стає здатною до екзистенціального вибору своєї поведінки). Але в сучасному соціумі так буває рідко, оскільки більшість вихователів самі не є морально здоровими. Нерідко сучасні педагоги, які самі мають девіації характеру, створюють конфліктні ситуації у стосунках з учнями, неусвідомлено прагнучи до актуалізації власних мотивів прагматичного самоствердження. Тому невротичні характери відбиваються в самому процесі виховання, і відбувається невротичний розвиток особистості. У результаті формується невротичний характер, який виконує функцію не узгодження відносин особистості із середовищем, а лише детермінує самопідтримку невротичної реальності. Це і є *викривлена особистість*. Така ситуація створює індивідів, що задовольняють лише зовнішнім соціальним вимогам. Коли моральні запити особистості узгоджені із соціокультурним середовищем, формується психологічно здорова особистість, а якщо «виховане еґо» ігнорує запити духовно-моральної сутності, то ми маємо риси викривленої (невротичної) особистості, які поєднуються навколо головної риси в систему невротичного характеру [14].

Невротичний характер стає настільки стійким, що під його впливом відбувається перебудова усєї особистості. Власнику невротичного характеру його поведінка здається нормальною, оскільки він співвідносить її з образом, у якому вже є патологія [12]. Більшість сучасних дослідників сходяться в тому, що невроз – це хвороба особистості. О.Ворошилов вважає, що невротична самоактуалізація особистості виражається у збереженні звичного стереотипу дій, у відході від перенапруг і стресів, небажаних контактів, у прагненні не втратити особистісну незалежність. При зіткненні з навколишніми ці люди в силу своєї вразливості, низької толерантності до стресу, не одержуючи позитивного підкріплення, почувають себе скривдженими [3].

Аналізуючи сучасні класифікації типів характерологічних дисгармоній, ми дійшли висновку, що провідними факторами формування дисгармоній характеру виступає несформованість *духовно-моральної* та *емоційно-вольової* сфер особистості. Девіації *духовно-моральної* сфери проявляються в нечутливості до моральних аспектів дійсності, несформованості моральних відносин, нездатності до відповідальності, до здійснення морального вибору, до прояву духовних почуттів (співстраждання, турботи). Емоційні розлади проявляються у амбівалентній енергетичній спрямованості: в одних випадках – це активні, стенічні емоції, в інших – їх енергетичний заряд знижений, емоції пасивні, астенічні. Вольові розлади пов'язані з нестійкістю інтересів, частою зміною захоплень, слабовіллям [15]. Іншими словами, при формуванні девіацій характеру має місце порушення *духовно-моральної* саморегуляції особистості.

Сучасний російський психотерапевт Д.О. Авдєєв також підтверджує, що при невротичному характері присутні дефекти *духовно-моральної* сфери: духовною основою невротичної особистості є дефіцит моральності, шкідливі звички. Д.О. Авдєєв говорить про причинно-наслідкову залежність між дефектами в моральній сфері й схильністю до захворювань: «У тих, хто має схильність до заздрощів і непомірної пристрасті до грошей, нерідко розвиваються нервово-психічні захворювання; за пристрасть до солодощів людина страждає хворобами зубів; за непомірність у їжі розвиваються ожиріння, хвороби шлунка, підшлункової залози; за

зневірою виникає депресія; гордість може стати духовною сутністю шизофренії; гнів провокує хвороби серцево-судинної системи» [1, С. 305]. Представники психосоматичного напрямку звернули увагу на певні риси характеру, що властиві людям з тими або іншими захворюваннями: наприклад, у гіпертоніків спостерігаються внутрішнє напруження, нетерпимість, прагнення до лідерства, емоційна нестійкість; при бронхіальній астмі в характері переважає нетерпимість; при судинних захворюваннях – боязкість, а захворювання щитовидної залози можуть бути викликані непомірністю в усіх поведінкових проявах. Звідси витікає, що в основі різних форм патохарактерологічного розвитку (зокрема, невротичного) лежить «характерологічна дефектність» – комплекс деструктивних рис характеру, які є своєрідним «психологічним механізмом запуску» того або іншого нервово-психічного захворювання. А саму хворобу можна розглядати як вторинне явище, наслідок або індикатор деструктивності особистісного розвитку. Якщо локалізувати область даної «характерологічної дефектності», то зрозуміло, що мова йде саме про слабкість духовно-моральної саморегуляції.

Якщо намалювати портрет «потенційного невротика», це буде галерея типів, кожний з яких має схильність до переходу прихованих невротичних симптомів у реальні. Від неврозу можна довго страждати, доки людина не зрозуміє справжніх причин власних страждань: своїх невірних установок, стереотипів поведінки, оцінної шкали. Єдине, що їй потрібно – це *смирність, мир, доброта*. Але саме ці якості й відсутні в характері невротика [1]. Часто страждання цих людей тривають роками, навіть десятиліттями: людина ходить по порочному колу (невротичні риси – психологічні проблеми – душевні страждання – посилення невротичних рис і т.д.).

Отже, невротичний характер – це сукупність стійких невротичних тенденцій, обумовлених викривленням системи відносин людини (до себе, до навколишніх), які сприймаються як риси власної особистості.

Розглянемо механізм психологічного захисту, який здійснюється за допомогою невротичних симптомів. Симптом, на думку психоаналітиків, виступає в якості захисту від свідомості прагнень, які не є соціально схвалюваними, але мають для особистості потужну мотиваційну силу. Людина, виявляючись у ситуації

внутрішнього конфлікту між власними бажаннями й прагненням до соціального схвалення, відчуває негативні емоційні переживання: тривогу, страх, психічну напругу. За нашим переконанням, ця фрустрація крім сексуальної, як це описано З.Фрейдом, стосується й всіх інших сфер функціонування особистості (стресових ситуацій, сімейних і виробничих конфліктів тощо). Якийсь час в людини вистачає емоційно-вольових зусиль щоб справлятися з такою внутрішньо руйнівною ситуацією, але, коли внутрішньоособистісний ресурс вичерпаний (рівень фрустрації перевищує можливості саморегуляції), тоді в хід йдуть невротичні симптоми, за допомогою яких ситуація деяким чином вирішується.

Отже, невротичний симптом (тривога, страх, занепокоєння, порушення сну й ін.) виражає сполучення різноспрямованих тенденцій (відразу до потягу, у якому соромно собі зізнатися, і одночасно захист цього ж потягу). Невротичні симптоми виражають витіснені бажання й підкріплюються фантазіями, що призводить до суперечливості поведінки людини (у віртуальному фантастичному світі вона реалізує власну мотивацію, а в реальному житті дотримується соціальних правил) [13].

У цьому й проявляється сутність невротичного характеру: непослідовність, суперечливість, нелогічність, невірноваженість поведінки, які обумовлені, на нашу думку, відсутністю рефлексії свого внутрішнього світу, з одного боку, і слабкістю духовно-моральної саморегуляції, з іншого. Саме духовно-моральна саморегуляція (як функція моральної самосвідомості й емоційно-вольових зусиль) дає можливість не тільки усвідомити в собі джерело психічної напруги, але й дати йому моральну оцінку, виходячи із власної системи цінностей, а не з позиції зовнішніх соціальних норм.

До особливостей структури невротичного характеру належать такі деструктивні якості: сполучення несумісних тенденцій, що порушують цілісність характеру особистості і проявляються в непослідовності, суперечливості, нелогічності, невірноваженості поведінки (наприклад, агресія до коханої людини). Можна сказати, що в цьому випадку унаслідок відсутності духовно-морального стрижня особистості, який має забезпечувати процеси довільної саморегуляції поведінки, людина підпадає під вплив мотиваційних афектів, що не стримуються

внутрішньоособистісними ціннісно-моральними регулятивами. А зовнішня морально-етична мотивація соціального схвалення не може протистояти стихії неприборканих пристрастей. Іншими словами, мова йде про несформованість стійкої системи моральних відносин особистості, що призводить до неадекватного сприйняття людиною себе і навколишньої дійсності.

Порушення в системі відносин з оточуючими обумовлюють неадекватність очікувань щодо дій і почуттів з боку інших людей. Наприклад, при відсутності моральних ставлень до людей (довіри, симпатії, доброзичливості) під впливом психологічного захисту проєкції, особистість відчуває тривожність із приводу відносин до себе і сама ставиться до навколишніх вороже, агресивно. У випадку надмірно сильної мотивації афіліації й схвалення, яка не стримується духовно-моральною саморегуляцією, механізм таких психологічних захистів як фантазування й ідеалізація призводить до сильної фрустрації й розчарування в людині (унаслідок значної розбіжності між ідеалізованими відносинами і реальною відсутністю подібної ідилії).

Таким чином, результати теоретичного аналізу науково-психологічних джерел підтвердили гіпотезу, що одним з основних психологічних факторів розвитку невротичного характеру є порушення духовно-моральної саморегуляції особистості. Несформованість духовно-моральної сфери визначається такими рисами характеру: зверхність, егоцентризм, марнославство, брехливість тощо. Девіації емоційно-вольової сфери особистості проявляються у психічній напруженості, гнівливості, емоційній нестійкості, слабкому самоконтролі). Комплекс даних рис характеру правомірно називати невротичним характером. Комплекс даних рис характеру правомірно називати невротичним характером. Слід зазначити, що прояв даних якостей у розумних межах й у відповідних ситуаціях може бути виправданим, але надмірна їх виразність прискорює невротичний розвиток і соціально-психологічну дезадаптацію особистості.

Особливостями структури невротичного характеру виступають: невірноваженість, непослідовність, нелогічність дій, суперечливість, неузгодженість рис характеру.

Альтернативою невротичних рис виступають поступливість, м'якість, спокій, смиренність, терплячість, доброта.

Все сказане вище дозволяє зробити наступні **висновки**:

На жаль, сучасна вітчизняна культура не сприяє гармонійному особистісному розвитку молоді, а найчастіше стає «постачальником» психопатичних особистостей, які мають різноманітні девіації характеру. Пристосування до морально-патогенних умов масової культури викликає різні форми патохарактерологічного розвитку й, зокрема, формування невротичного характеру особистості в юнацькому віці.

Основою різних форм патохарактерологічного розвитку є «характерологічна дефектність» – комплекс деструктивних й неузгоджених рис характеру, які за умов наявності стресогенних факторів стають своєрідним «психологічним механізмом запуску» психічного захворювання.

Основним психологічним фактором розвитку невротичного характеру (комплексу яскраво виражених деструктивних й неузгоджених рис) є порушення його *духовно-моральної саморегуляції*, що обумовлює розбіжність змісту характерологічних рис на декларованому та поведінковому рівнях. Невротичні риси характеру є чинниками порушення взаємостосунків і виникнення психологічних проблем особистості.

Змістом невротичного характеру виступає комплекс деструктивних рис, обумовлених несформованістю духовно-моральної сфери (егоцентризмом, екстернальністю, брехливістю, безсовісністю, безвідповідальністю тощо), а також девіаціями емоційно-вольової сфери особистості (тривожністю, емоційною нестійкістю, слабким самоконтролем, й ін.). Особливостями структури невротичного характеру виступають: непослідовність, нелогічність вчинків, суперечливість рис, невірноваженість характеру.

Альтернативою рис невротичного характеру виступають поступливість, м'якість, спокій, смиренність, терплячість, доброта. Виховання даних якостей лежить в основі психотерапевтичної допомоги особистості з невротичним характером.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев Д.А. Нервность: ее духовные причины и проявления / Д.А. Авдеев. 6-е изд. – М.: «МБЦ Серафима Саровского», «Омега», 2009. – 320 с.

2. Аллин Валерий. Психопаты: Основные типы по Ганнушкину – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://val000.livejournal.com/117311.html>
3. Ворошилов А. Формирование личности и коррекция трудных детей в лоне православной Церкви [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kds.eparhia.ru/www/script/ps18_12_68589236111.html
4. Гурджиев Г.И. Вестник грядущего добра / Г. Гурджиев. – СПб.: Изд. Чернышева, 1993. – 125 с.
5. Ковалев В.В. Патохарактерологичне формирование личности – Психиатрия детского возраста / Пособство медицины – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.medicus.ru/psyhiatry/spec/?cont=nozarticle&art_id=3836
6. Лексиконы псизииатрии ВОЗ: Пер. с англ. / Под общ. ред. В.Б.Позняка. – К. Сфера, 2001. – 390 с.
7. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – Л.: Медицина, 1983. – 208 с.
8. Мелехов Д.Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни // Психиатрия и актуальные проблемы духовной жизни. – М.: Свято-Филаретовская высшая православно-христианская школа, 2003. – С. 12-61.
9. Морозов Г.В. Психогенные патологические формирования личности. Руководство по психиатрии / Пособство медицины // Психиатрия – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.medicus.ru/psyhiatry/spec/?cont=article&art_id=2461&toprint=
10. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. Труды. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 356 с.
11. Национальная психологическая энциклопедия – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/881/word/%CD%C5%C2%D0%CE%D2%C8%D7>
12. Невроз. Психоз. Пограничное расстройство. Невротический характер – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.neurosis.psy4.ru/neurchar.htm>
13. Невротические симптомы. Природа невротических симптомов / психологическая помощь – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psystatus.ru/article.php?id=298>
14. Папуш М.П. Становление и развитие личности. Концепция невротического характера – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://papush.ru/index.php/personality-structure/194-2009-04-22-08-31-43>
15. Пограничное расстройство личности. Библиотека «Психиатрия и неврология» / Институт психотерапии и клинической психологии – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=2054>
16. Психопатии. Патохарактерологическое развитие личности / Медкурс // Информационный сервер – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.medkurs.ru/psychiatry/apperiodicities_maturity/section2756/17577.html
17. Расстройства личности (психопатии) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://01101.ru/index.php/2010-10-04-17-12-23/137-2010-10-05-17-16-55.html>
18. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Карен Хорни: Пер. с англ. В.В. Старовойтова, общ. Ред. Г.В. Бурменской. – М.: Прогресс, 1993. – 478 с.
19. Шнайдер К. Клиническая психопатология. – К.: Сфера, 1999. – 236 с